

ҲИНДИСТОН ВА ХИТОЙ ЎРТАСИДАГИ РАҚОБАТ: (ГВАДАР ВА ЧАБАХАР ПОРТЛАРИ МИСОЛИДА)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7398233>

Файзуллаев Сарварбек Абдусаттор ўғли

Тошкент давлат Шарқшунослик университети мустақил тадқиқотчиси
(Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат хизматини
ривожлантириш агентлиги инспектори)

(Моб. телефон: +998974107413, эл. почта: fayz55@mail.ru)

АННОТАЦИЯ

Мақолада муаллиф томонидан ҳозирги замонавий халқаро муносабатларда Гвадар ва Чабахар портларининг Ҳиндистон ва Хитой таъқиқотидаги аҳамияти ва муҳимлиги даражаси таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: *Гвадар порти, “Хартленд” назарияси, Форз кўрфази, Чабахар порти, “C-Shaped Encirclement”, Марказий Осиё, Вагаҳ чегараси.*

ANNOTATION

In the article, the author analyzed the significance and level of importance of the ports of Gwadar and Chabahar in the foreign policy of India and China in modern international relations.

Key words: *Gwadar port, "Heartland" theory, Gulf of Farz, Chabahar port, "C-Shaped Encirclement", Central Asia, Wagah border.*

Узоқ ўтмишдан Алфред Тайер Мэхэн назариясига кўра, халқаро тизим даражасидаги нуфузли кучлар халқаро сувларнинг стратегик нуқталарига киришга ва улар устидан ҳукмронлик қилишга интиланлар. Ушбу назарияга кўра Буюк Британия узоқ йиллар давомида дунёнинг турли қисмлари ва муҳим ҳудудларида ҳукмронлик қилган. Рақиб кучлар ҳам бу нуқталарга эришишга ҳаракат қилган [1]. Алфред Тайер Мэхэндан кейин Хэлфорд Джон Маккиндернинг юраги назариясини таклиф қилиш орқали халқаро тизим даражасидаги йирик ва кўзга кўринган кучларнинг эътиборини қуруқ ҳудудларга, хусусан Евроосиёга қаратди; Унинг назариясига кўра, Евроосиёда ҳукмронлик қиладиган ҳар қандай куч бутун дунёга ҳукмронлик қилиши мумкин [2]. Николас Жон Спайкман минтақа (Хартленд) назариясини таклиф қилди; бу назарияга кўра, Европа, Яқин Шарқ, Жанубий Осиё ва Узоқ Шарқнинг чекка ҳудудлари алоҳида аҳамиятга эга ва бу минтақаларда ҳукмронлик қиладиган

хар қандай давлат Евроосиёда ҳукмронлик қилади ва охир-оқибат дунё тақдирига эга куч бўлади [3].

Эрон Ислом Республикаси ва Покистон географиясида жойлашган ҳамда Яқин Шарқ ва Жанубий Осиёнинг бир қисми ҳисобланган Чабаҳор ва Гвадар портлари сўнгги пайтларда халқаро тизимдаги нуфузли кучлар, хусусан, Хитой ва Ҳиндистоннинг эътиборини тортди. Хитой ва Ҳиндистон Чабаҳор ва Гвадар портларини эксплуатация қилиш учун жуда кўп ҳаракатларни амалга оширди.

Покистоннинг Гвадар порти ва Эроннинг Чабаҳор порти минтақа мамлакатлари, жумладан, Хитой ва Ҳиндистонни Яқин Шарқ энергетикасига яқинлаштиради ва айни пайтда Чабаҳор Ҳиндистонни Афғонистон ва Марказий Осиё бозори билан боғлайди. Бу портлар дунёнинг иккита стратегик нуқтасида жойлашган бўлиб, геосиёсий ва геоиқтисодий нуқтаи назардан муҳим аҳамиятга эга. Минтақа давлатларининг, жумладан, Ҳиндистон ва Хитой, Ҳиндистон ва Покистоннинг бир-бирига нисбатан рақобатбардош ва турлича қарашларини инобатга олган ҳолда, қайд этилган портларнинг ўсиши ва ривожланиши минтақадаги рақобатни янада кучайтиради.

Мақсадга эришиш учун Хитой ва Ҳиндистон, Ҳиндистон ва Покистон, Покистон ва Эрон давлатлари бир-бири билан рақобатлашмоқда ва Чабаҳор ва Гвадар портларини яратиш ва ривожлантириш билан минтақадаги куч тузилмаси ўзгариб бормоқда. Хитой Осиёдаги энг кўзга кўринган давлатлардан бири сифатида Покистон билан ҳамкорликда Хитой-Покистон иқтисодий коридори ва Гвадар портини барпо этишга интиломоқда.

Ҳиндистон бир вақтнинг ўзида Хитой ва Покистон билан рақобатлашмоқда, шунинг учун у Эрон билан ҳамкорликда Чабаҳор портига сармоя киритди [4].

Чабаҳор ва Гвадар портлари минтақадаги икки рақобатчи порт сифатида геосиёсий ва геоиқтисодий аҳамиятга эга ва юқорида тилга олинган портларнинг ривожланиши минтақавий ва ҳатто минтақадан ташқари рақобатни келтириб чиқариши мумкин.

Гвадар порти: Хитой ҳукумати билан ушбу портни ривожлантириш ва жиҳозлаш соҳасида якуний кенг қамровли сармоявий ва шериклик битимининг имзоланишига олиб келди. Покистоннинг Балужистони стратегик, сиёсий ва географик аҳамиятга эга алоҳида мавқега эга ва Хитойни Гвадар портига сармоя киритишга, минтақадаги савдони ривожлантиришга, шунингдек, Уммон денгизида мустаҳкам ўрин эгаллашга ундади. Покистоннинг Балужистон

вилояти энг бой ва энг катта ва шу билан бирга бу мамлакатнинг тўрт вилоятлари орасида энг кам ривожланган ва энг кам аҳолига эга вилоятидир [5].

Покистоннинг Балучистон вилоятидаги географиясининг бир қисми бўлган Гвадар порти унинг ривожланиши Покистон, Хитой ва қўшни давлатлар учун ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий, ҳам хавфсизлик нуқтаи назаридан алоҳида қадрият ва аҳамиятга эга.

Гвадар портининг Покистон учун аҳамияти: Иқтисодий нуқтаи назардан бу мамлакатдаги барча иқтисодий фаолият ва савдо Карачи портида тўпланганлиги сабабли, Покистон ичидаги терроризмнинг кучайиши билан боғлиқ хавфсизлик таҳдидлари туфайли иқтисодий жиҳатдан муаммоларга дуч келмоқда. Иқтисодий ўсишнинг ягона нуқтага жойлаштириш ўрнига, бошқа йўналишдаги стратегик жойлашувга эга бўлган Гвадар портини ривожлантиришга қарор қилди. Покистон ичидаги Гвадар портининг ривожланиши бутун Покистонда, айниқса камбағал ва кам ривожланган Балужистон вилоятида иқтисодий ўсиш ва динамизмга олиб келади.

Покистон ичидаги транспорт тизими ва тижорат операцияларининг ўсиши билан чет элдан капитал жалб қилиш учун замин яратмоқда, чунки Хитой Покистон орқали ўтадиган Шимол-Жанубий коридорни яратиш ва Гвадар портини ривожлантириш учун миллиардлаб доллар сармоя киритади. Бундан ташқари, Гвадарнинг ривожланиши Покистоннинг Афғонистон ва Марказий Осиё давлатлари билан савдо алоқаларини кенгайтириш учун имконият яратади, албатта, Покистон ва Гвадар порти Эрон ва Чабаҳор порти билан самарали рақобатлаша олса, бу янада амалий бўлади.

Гвадар порти Форс кўрфази мамлакатлари ва Жануби-Шарқий Осиё давлатлари, хусусан Хитой ўртасида савдо бўйича воситачи ҳудуд сифатида, шунингдек, Форс кўрфази ва Марказий Осиёни нефт савдоси учун терминал сифатида ривожлантириш ва жиҳозлаш катта аҳамиятга эга.

Гвадар геосиёсий нуқтаи назардан Покистон учун ҳам муҳим ва бу давлатни минтақада қулай позицияга олиб чиқади. Гвадар порти Ҳиндистондан Карачи портига қараганда узоқроқ эканлигини ҳисобга олсак, Покистон денгиз кучларининг бир нуқтада (Карачи порти) тўпланиши талаб қилинмайди. Покистон минтақа давлатлари, хусусан Ҳиндистонга нисбатан ҳарбий-хавфсизлик ва сиёсий режалари ва стратегияларини осонроқ амалга ошириш учун имкониятдир.

Гвадар портининг Хитой учун аҳамияти: Хитой дунёдаги, айниқса, иқтисодий соҳада энг кўзга кўринган мамлакатлардан бири бўлиб, сўнгги

йигирма йил ичида бу соҳада сезиларли даражада ўсди. Хитойнинг мисли кўрилмаган иқтисодий ўсиши энергия манбаларидан фойдаланишни талаб қилмоқда. Шу боис бу масала Хитойнинг халқаро майдондаги асосий устувор йўналишига айланди.

Хитойнинг Хитой ҳудудидаги рақобатчилар билан қарама-қаршилигининг олдини олиш ва Иқтисодий тамойил душманлари билан курашиш қобилиятини мамлакат дарвозаларидан ташқарига ўтказиш ва Хитой ўз иқтисодий манфаатларини чегаралардан ташқарида, айниқса экспорт тоифасида, денгизларда ҳукмронлик қилиш ва кенгайтиришда ҳимоя қилиш имкониятига эга бўлиши керак деган асосга таянади [6].

Хитой ҳарбий-ҳаво кучлари полковниги Хуанг Йингху “C-Shaped Encirclement” номли китобида Совуқ урушдан кейин АҚШ ўз стратегиясини мудофаадан ҳужумга ўтказгани тўғрисида тўхталиб ўтади. Шу билан бирга, АҚШ Ҳиндистон ва Мўғулистон билан фаол ҳамкорлик қилди ва Жанубий Хитой денгизидаги баҳсларга аралашди. 1950 йилларда ташкил этилган биринчи ва иккинчи орол занжирлари билан биргаликда АҚШ С шаклидаги стратегик тузилмани (Япония, Жанубий Корея ва Мўғулистондан жанубда Жанубий Хитой денгизи ва Ҳиндистонгача чўзилган халқалар) йиғди. Баъзилар бунини С шаклидаги айлана ёки айлана ёйи деб аташади. Шунинг учун Америка Хитойнинг якуний парчаланиши ва йўқ бўлиб кетишига интилоқда” [7].

Хитойнинг хавотирлари ва у дуч келаётган таҳдидларни инобатга олган ҳолда айтиш мумкинки, Хитой Гвадар порти орқали дунёнинг стратегик нуқталари, хусусан, Яқин Шарқ билан боғланишга интилоқда. Хитой-Покистон иқтисодий коридорини яратиш ва Гвадар портини ривожлантириш орқали Хитой АҚШ ва унинг иттифоқчиларининг геосиёсий дилеммасидан ўзини қутқариб, минтақа ва дунёда ўз нуфузига эга бўлишни давом эттириш имконияти янада ошади.

Гвадар Хитой учун бир неча нуқтаи назардан муҳим. Иқтисодий ўлчовда ҳам, Хитой ичида ҳам, минтақавий ва жаҳон даражасида ҳам Хитойни фойдасига хизмат қилади. Гвадар портини ривожлантириш билан бу давлат мусулмон, қашшоқ минтақа бўлган ва айни пайтда энергия захирасига эга бўлган Шинжон вилоятини Яқин Шарқ ва у орқали Европа билан боғлаб, иқтисодий динамизмга олиб чиқиш имконини бериши мумкин.

Бу сиёсий нуқтаи назардан ҳам жуда муҳим. Гвадарнинг ривожланиши билан Хитой ўз атрофидаги муҳитда, айниқса стратегик нуқталарда ўз таъсирини кенгайтиришга интилади. Яқин Шарқда Хитой Америка Қўшма

Штатларини бошқариш ва назорат қилиш нуқтаи назаридан тўхтатувчи кучга эга бўлиши мумкин.

Америка Қўшма Штатлари ва Хитой ўртасидаги рақобатнинг шиддатлилигини ҳисобга олсак, Гвадарнинг хавфсизлик нуқтаи назаридан ривожланиши Хитойни ҳам фойдали мавқега қўйиши мумкин ва бу мамлакат стратегик жойларда ҳарбий базаларни ўрнатиш ва эгаллаш орқали, шу жумладан Гвадар ва Яқин Шарқ, ҳарбийлар билан дастурларни амалга ошириши мумкин.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Гвадар Хитой учун кўп мақсадли аҳамиятга эга ва бу мамлакатнинг атрофидаги муҳитда устунлигини давом эттиришга олиб келади.

Чабаҳор порти: Чобаҳор порти сўнгги йилларда муҳокама қилинаётган портлардан бири бўлиб, бу порт Ҳормуз бўғози ва Уммон денгизининг шарқида, Уммон денгизи йўналишида жойлашган. Асосий юк ташиш линиялари Африка, Осиё ва Европага бўлиб, Марказий Осиё мамлакатлари ва Афғонистон ўртасида Форс кўрфази, Шарқий Африка ва дунёнинг бошқа ҳудудлари бозорларига энг қисқа алоқа ва транзит йўли ҳисобланади.

Чабаҳор порти Эроннинг жануби-шарқидаги энг муҳим порт ва Эроннинг ягона океан порти ҳисобланган стратегик жойлашувга эга. Бу порт Шарқий Эрон тараққиётининг ягона калитидир.

Чабаҳор портининг Эрон учун аҳамияти: Гарчи Эрон Ислом Республикасининг яна бир порти Бандар Аббос Чабаҳордан муҳимроқ бўлса-да, аммо Эроннинг Америка Қўшма Штатлари ва унинг иттифоқчилари билан боғлиқ муаммоларини ҳисобга олсак, Эҳтимол, Эроннинг АҚШ билан муаммоси кучайиши билан Ҳормуз бўғози хавф остида қолиши ва савдо учун тўсиқлар пайдо бўлиши мумкин.

Чабаҳор Эрон учун Бандар Аббосга муқобил ҳисобланса-да, Афғонистон ва баъзи Марказий Осиё давлатлари билан масофаси қисқа бўлгани учун Ҳиндистонни бу давлатлар билан боғлаб, иқтисодий магистралга айланиши мумкин.

Чабаҳор порти Эрон учун ички ва ташқи томондан геосиёсий ва геоиқтисодий нуқтаи назардан катта аҳамиятга эга. Ушбу порт Ҳиндистонни Афғонистон ва Марказий Осиё бозорлари билан фаол равишда боғлашнинг ягона йўли бўлганлиги сабабли, у Эронни сиёсий ва иқтисодий нуқтаи назардан фойдали ҳолатга келтириши мумкин. Энг кам ривожланган Систон ва

Балужистон вилоятида жойлашган Чабаҳор бу вилоятнинг иқтисодий динамикасига сабаб бўлиши мумкин.

Чабаҳорнинг Ҳиндистон учун аҳамияти: Ҳиндистон сўнгги ўн йилликда иқтисодий нуқтаи назардан ажойиб ўсишни кузатди, бу ажойиб ўсиш мамлакатнинг энергия ресурсларига бўлган эҳтиёжини ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ очиб берди. Шу боис бу давлат Ғарбий Осиёнинг энергетика ресурсларига киришда Хитой билан рақобатлашмоқда ва айни пайтда Афғонистон ва Марказий Осиё бозорига чиқиш учун Чобаҳор портига сармоя киритган.

Покистон Ҳиндистонга Панжобдаги Вагаҳ чегарасидан Афғонистон билан савдо қилишга рухсат бермайди. Чабаҳор портининг ривожланиши ва ўсиши Ҳиндистон учун иқтисодий ва сиёсий нуқтаи назардан муҳим аҳамиятга эга. Иқтисодий нуқтаи назардан, Чабаҳор порти Ҳиндистонга Форс кўрфази минтақасида Хитой билан рақобат қилиш имкониятини тақдим этса-да, Покистон йўли Ҳиндистонда тўсиб қўйилганлиги сабабли, Чабаҳор Ҳиндистонни Афғонистон ва Марказий Осиё билан боғлашнинг муқобил вариантдир, аммо бу йўналиш масофаси Ҳиндистон учун қимматга тушади, лекин бу Ҳиндистонга Афғонистон ва Марказий Осиё бозорига чиқиш ва Марказий Осиё энергиясидан фойдаланиш имкониятини беради.

Ҳиндистоннинг Покистон билан ҳудудий, сув ва сиёсий-хавфсизлик муаммоси туфайли Покистон Ҳиндистоннинг Марказий Осиё давлатлари ва Афғонистон билан савдосига тўсқинлик қилмоқда, бироқ Ҳиндистон Чабаҳор порти орқали Афғонистон ва Марказий Осиёга этиб бориш учун Покистонни четлаб ўтмоқчи. Агар Ҳиндистон Чабаҳорни Гвадардан эртароқ гуллаб-яшнашига эриша олса, бу Покистон учун сиёсий ва иқтисодий соҳаларда жиддий сабоқ яратади.

Сиёсий нуқтаи назардан Ҳиндистоннинг Афғонистон ва Марказий Осиё билан боғланиши Покистонни минтақада сиёсий жиҳатдан яққалаб қўяди ва бу Ҳиндистоннинг Жанубий Осиёдаги устунлигини мустаҳкамлаш ва давом эттиришга олиб келади. Хавфсизлик нуқтаи назаридан Чабаҳор портининг ривожланиши Ҳиндистон учун ҳам муҳим. Ҳиндистон бу минтақада ҳарбий нуқтаи назардан ҳам мавжуд бўлиши мумкин ва бунинг учун Ҳиндистоннинг сиёсий-иқтисодий қудратининг Жанубий Осиё ва Ғарбий Осиёдаги устунлиги Ҳиндистонга Хитой билан рақобат қилиш учун устунлик беради.

Афғонистон учун Чобаҳорнинг аҳамияти: Афғонистон халқаро сувларга чиқиш имконига эга бўлмагани учун у доимо Покистонга муҳтож ва савдосини

Карачи порти орқали олиб боради. Бироқ, Ҳиндистон ва Покистон ўртасидаги можаро ва унинг Покистон ва Афғонистон ўртасидаги давом этиши сабабли Покистон ҳар доим Карачи портидан Афғонистон орқали Ҳиндистонга қарши босим ўтказиш воситаси сифатида фойдаланган ва шу йўл билан Афғонистонга миллионлаб доллар зарар келтирмоқда.

Шунинг учун Ҳиндистон ва Афғонистон Эрон ёрдамида 2014 йилдан кейин Чобаҳор портидан фойдаланишга ва сармоя киритишга қарор қилди. Чобаҳорнинг ривожланиши ва ўсиши Афғонистон учун сиёсий ва иқтисодий соҳаларда муҳим аҳамиятга эга.

Сиёсий жиҳатдан Чобаҳордан фойдаланиш Афғонистонга Ҳиндистонга яқинлашиб Покистонни четлаб ўтиш имкониятини беради ва бу Покистоннинг Афғонистонга босимини камайтиради ва шу билан бирга, Афғонистоннинг Покистон билан бўлган зиддиятини Ҳиндистон билан келишилган ҳолда камайтиради.

Чобаҳарни Карачи порти билан солиштирганда, бу порт тахминан 700 километр ва Афғонистонга Бандар Аббосдан 90 километр яқинроқ. Чобаҳор орқали бу мамлакатга 20 футлик контейнер ташиш нархи минг долларга яқин (деярли 50 фоиз), юк ташиш нархи Карачи ва Бандар Аббос йўналишидан арзонроқ. Бу юк ташиш вақтини (20%га тезроқ) ва нарҳини сезиларли даражада камайтиради [8].

Эрон Чобаҳор портини барпо этиш орқали Ҳиндистон ва Афғонистонни қарам қилиб қўймоқчи бўлса-да, аммо ҳозирда Покистоннинг Афғонистонга босими туфайли Чобаҳор порти Афғонистон учун Покистон портларига муқобил вариант сифатида қаралмоқда. Бу ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий жиҳатдан муҳим, ва унинг ривожланиши билвосита Афғонистоннинг айрим ҳудудлари, жумладан, Нимроз вилоятининг иқтисодий ўсиши ва фаровонлигига сабаб бўлади.

Хулоса. Ҳиндистон ва Хитойнинг Гвадар ва Чобаҳор учун кўзлаётган мақсадларига эътибор қаратсак, улар учун икки портни ривожлантириш икки мамлакат ўртасидаги рақобат даражасини оширади. Агар Хитой катта сармоя эвазига Гвадар портини Чобаҳар портидан тезроқ қила олса, Чобаҳор порти Гвадар билан рақобатлаша олмайди. Хитой-Покистон коридорининг бир қисми баҳсли Кашмир ҳудудидан ўтади, Ҳиндистон буни амалга оширишга шунчаки рухсат бермайди, турли террористик гуруҳларнинг мавжудлиги ва Покистоннинг Балужистон вилоятидаги хавфсизлик - Гвадар йўлидаги бошқа жиддий тўсиқлардан биридир. Чобаҳор йўлидаги ушбу тўсиқлар ва бундай

муаммоларнинг йўқлиги ҳамда Чабакор йўлининг хавфсизлиги ва айниқса Эроннинг хавфсиз муҳитни таъминлай олиш қобилиятини ҳисобга олган ҳолда, Чабакор иқтиқболда барча учун, хусусан, Марказий Осиё давлатлари учун ҳам фойдали мавқега эга бўлиши мумкин.

REFERENCES

1. Office of the Historian. Mahan's The Influence of Sea Power upon History: Securing International Markets in the 1890s. // URL: <https://history.state.gov>.
2. Daniel H. Deudney. Britannica. // URL: www.britannica.com/topic/geop.
3. Colin S. Gray. Nicholas John Spykman, the Balance of Power, and International Order // Journal of Strategic Studies 38(6):1-25. 2015.
4. Tasnim news agency. India Resolved to Contribute to Development of Iran's Chabahar Port. // URL: <https://www.tasnimnews.com/en/news>.
5. Technical Assistance Report. Islamic Republic of Pakistan: Balochistan Economic Report. // URL: <https://www.adb.org/sites/default>.
6. China's Path to Geopolitics. SWP Research Paper. German Institute for International and Security Affairs. 2022 // URL: <https://www.swp-berlin.org>.
7. On the C-Shaped Encirclement by the U.S. – Huang Yingxu, China Academy of Military Science. Study Times, No. 541. // URL: <http://www.studytimes.com>.
8. Sajad Abedi. Chabahar and exemption from US sanctions. Economic Times in ET Commentary, India // URL: <https://economictimes.indiatimes.com>.